

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.06.2024 ✓Accepted/Kabul: 15.12.2024

DOI:10.30794/pausbed.1494498

Research Article/Araştırma Makalesi

Tümer, Ş. (2025). "Değişim ve Dönüşümüyle Hassa Baş Mimarlarının İmza Geleneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 66, ss. 307-325.

DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜYLE HASSA BAŞ MİMARLARININ İMZA GELENEĞİ

Şerif TÜMER*

Öz

Osmanlı sanatı ve mimarisi, dünya sanatı ve tarihi içerisinde özel ve ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Öncülü olan Türk devletlerinin sanatından beslenen Osmanlı mimarisi halifelik makamının gereği olarak İslâm dünyasına önderlik etmiş, farklı kültür ve medeniyetleri bünyesinde barındırmasının etkisiyle de güçlü bir kültür ve sanat ortamına erişmiştir. Türk-İslam sanatının ekonomik, sosyo-politik vb. alanlarda zirvede olduğu Osmanlı klasik dönemi sanatta da büyük atılımların gerçekleştiği, kendine has üslûp özelliklerinin şekillenmesi bakımından gerek İslam gerekse de dünya sanat tarihi için oldukça önemli bir süreçtir. İmar faaliyetleri "Hassa Mimarlar Teşkilatı" tarafından muazzam bir disiplin ve sanat anlayışı ile meydana getirilmiştir. Bu çalışmada baş mimarların inşa ettikleri eserlere imza koyma gelenekleri ile bu gelenekteki değişim ve dönüşüm ele alınacaktır. İncelenen imzalar hem erken hem de geç dönem Osmanlı mimarisi ile karşılaştırılarak değerlendirilecektir. Ayrıca sanatkarların, eserleri üzerindeki varlığı olan imzalar yapıdaki yeri, imzadaki unvanlar, yazının türü gibi esaslar itibarıyla incelenecektir.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı mimarisi, Osmanlı mimarları, Hassa mimarlar teşkilatı, Mimar imzaları, Kitabe, Üslûp.*

THE SIGNATURE TRADITION OF PALACE CHIEF ARCHITECT WITH CHANGE AND TRANSFORMATION

Abstract

Ottoman art and architecture have a special and privileged place in world art and history. Ottoman architecture, which was nourished by the art of its predecessor Turkish states, led the Islamic world as required by the caliphate and reached a strong cultural and artistic environment due to the influence of hosting different cultures and civilizations. The Ottoman period, when Turkish-Islamic art was at its peak in economic, sociological, political, etc. areas, was a very important period for both Islamic and world art history in terms of significant breakthroughs in art and the formation of its own unique style characteristics. Construction activities were carried out by the "Organization of Palace Architects" with a tremendous discipline and understanding of art. In this study, the traditions of chief architects signing the works they built and the changes and transformations in this tradition will be discussed. The examined signatures will be evaluated by comparing them with both early and late Ottoman architecture. In addition, the spiritual presence of signatures on the works of artists will be examined in terms of their place in the structure, titles in the signature, and type of writing.

Keywords: *Ottoman architecture, Ottoman architects, Palace Architects Organization, Architect signatures, Inscription, Style.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, MARDİN.
e-posta: serif_tumer@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0108-9647>)

1. GİRİŞ

İnsanlık, varoluşundan günümüze dek önceleri barınma daha sonra da dini emirlerinde gereği olarak bir takım inşa faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu inşa faaliyetleri de amele, usta, mimar, sanatkârlar elinde vücut bulmuştur. Sanatkârlar içinden geldikleri örfi ve mimari geleneklere bağlı bir şekilde üretimlerini sürdürmüş, kendi üslûp özelliklerini inşa ettikleri eserlere uygulamışlar bazen de bununla yetinmeyip eserlerine açıkça imzalarını da atmışlardır. Çeşitli sanat dalları ve mimaride imza koymanın farklı yol ve yöntemleri vardır. Mahiyeti ne olursa olsun meydana getirilen eserin üzerinde gizli ya da aleni şekilde yapanın kimliğine, statüsüne atıfta bulunan yazılara sanatkâr imzası denilmektedir. Sanatkâr imzaları mahlas/mahlâs'lardan farklı olarak takma ad, lâkâp ya da ikinci isim değil açıkça yapanın isminin geçmesi bakımından ayrılır.

Anadolu'nun Türkler tarafından fethi ile başlayan süreç çeşitli imar hareketleri ile devam etmiş, bunlar bazen de gezgin/gezici mimar ve sanatkârlar eliyle gerçekleştirilmiştir¹. Erken devir Osmanlı mimarisi, devletin kuruluş aşaması içerisindeki süreç ve sahip olduğu coğrafi alan itibarıyla belirli bir mimarlık organizasyonuna sahip değildir. Devletin büyümesi ve kurumların yerli yerine oturması mimarlık alanında da kendisini göstermiş ve Hassa Mimarlar Teşkilatı isimli kurum ortaya çıkmıştır. Hassa Mimarlar teşkilatının kuruluşu hakkında net bilgiler bulunmamaktadır². Doğu Roma İmparatorluğu'nun 1453'de Fatih Sultan Mehmed tarafından sonlandırılması, Osmanlı'nın devletten imparatorluğa evrildiği sürecin başlangıcı olmuştur. Bununla birlikte mimarlık faaliyetlerinin de şematikleştirip, kural ve kaideler çerçevesinde daha nitelikli bir organizasyon haline getirildiği görüşü akla makul gelmektedir. II. Bayezid devrinde kayıtlarda Hassa Mimarlar Ocağı'nın ismine daha gelişmiş ve geniş çaplı rastlanmaktadır³.

Osmanlı mimarlık geleneği içerisinde başından itibaren kolektif bir hareket olarak karşımıza çıkan yapı faaliyetleri "Hassa Mimarlar Teşkilatı" kurumunun sistematik olarak işleyişiyle birlikte imparatorluğun geniş coğrafyası içerisindeki yapı inşalarının tek merkezden kontrol altında tutulmasını ve denetlenmesini sağlamıştır. Bununla birlikte ortaya konan mimari faaliyetler yapan ve yaptıran arasındaki kaçınılmaz ilişkinin ürünü olması bakımından da önem arz eder. Mimarın, inşa edilen eserler üzerindeki imzası ise anıtsal ve göz önündeki yapılar üzerinden varlığını devam ettirme ve unutulmama arzudur. En önemli vazifesi sultanın ve devlet yönetiminin üst kadrosu için yapı inşası olan saray mimarlarının görevleri arasında vakıflarla ilgili inşaat ve tamirat, azınlıklara ait mabedlerin keşfi, yapı malzemesinin denetimi ile işçi ücretlerinin düzenlenmesi ve orduyla sefere çıkmakta vardı⁴.

Mimari eserlerin sultan ya da önemli devlet adamları tarafından inşa edilmesi yapının işlevi ile birlikte sanatsal açıdan da tam ve kusursuz olması arayışına neden olmuştur. Dolayısıyla hassa baş mimarların görevleri döneminde mimari eserler üzerindeki imzaları bu çalışmanın konusudur. Küçük obje, el sanatları vb. alandaki diğer eserler dikkate alınmayacaktır. Hassa mimarlar teşkilatı baş mimarı olarak imzasına ilk rastlanan sanatkâr olan Mimar Sinan ile bu teşkilatın "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" ismini aldığı ve Seyyid Abdülhalim Efendi'nin son baş mimar olduğu 1831 yılı⁵ arası dönüşüme uğradığı süreç, bu çalışmanın zamansal olarak sınırlarını belirlemektedir.

Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne dönüştürülmesi⁶ süreci Osmanlı Devleti'nin devlet kurumlarındaki değişim ve dönüşüme paralel olarak attığı adımlardan birisidir. Çalışmamızda Hassa Mimarlar Teşkilatı bünyesinde çalışan ve mimarbaşılığı sürecinde imzasına ilk ve tek kez rastlanan mimar olan Sinan ile Hassa baş mimarları arasında son kez imzasına rastlanan Kasım Ağa dönemi arasındaki baş mimar imzaları ele alınarak çeşitli açılardan irdelenecektir. Kitabe içerikleri ve imza atan mimarların unvanları başta olmak üzere imza koyma geleneğindeki üslûplar ve değişimler açısından incelenecek olan mimar imzaları, Osmanlı mimarisinin çeşitli dönemlerdeki dönüşümleri bakımından (Tablo 1) değerlendirilecektir.

1 Refik, 1977: 9-13.

2 Hassa Mimarları ile Hassa Mimarlar Teşkilatının kuruluşu, gelişimi, görevleri, değişim ve dönüşümü hakkında detaylı bilgi için bakınız: Turan, 1963: 159-162.; Turan, 2020: 90-91.; Refik, 1977: 13-18.; Afyoncu, 1999: 207.; Sönmez, 1989: 11.; Can, 2010: 15-36.; Dünder, 1999: 159-176. 3 Afyoncu, 1999: 207.

4 Turan, 1963: 159-162; Sönmez, 1989: 11.; Can, 2010: 15-36.

5 Turan, 1963: 199-200.

6 Can, 2010: 25.

2. ESERLERDE İMZASINA RASTLANAN MİMARLAR

2.1. Mimar Sinan

Mimar Acem Ali'nin ölümüyle 1537/1538 yılında göreve getirilen Sinan⁷ sadece Osmanlı mimarisi için değil aynı zamanda dünya mimarlık tarihi içinde önemlidir. Kendi üslûbunu oluşturarak, yetiştirdiği mimarlarla da bir ekol olmuştur. 1588'de ölümü üzerine yerine Dâvud Ağa getirilmiştir⁸. Mimar Sinan'ın bilinen tek imzası⁹ (G.2-3) Kanuni Sultan Süleyman için 1563 yılında yapımına başlanan ve onun ölümünden sonra 1567'de bitirilen¹⁰ Büyükçekmece Köprüsü'nde (G.1) yer almaktadır.

G.1. Köprü'nün genel görünümü (2022)

G.2. Köprü'nün Kitabesi (2022)

G.3. Amelü Yusuf bin Abdullah imzalı sanatkar kitabesi¹¹

7 Mülayim, 2013: 225.

8 Erdoğan, 1955: 184.

9 Yapı üzerindeki imza "Amelü Yusuf bin Abdullah" şeklindedir. Mimar Sinan'ın Tezkiretül Ebniye'de kendisini Yusuf bin Abdullah olarak tanıttığı bilinmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Sönmez, 1988: 62.; Mülayim, 2013: 46-47.; Çeçen, 1988: 429.; Mülayim, 2009: 224-227.

10 Aslanapa, 2004, 265-267.; Sönmez, 1988, 56.; Müderrisoğlu, 1993, 503.

11 Köprü'nün güncel görselleri için Prof. Dr. Kadir Pektaş'a teşekkürler.

2.2.Mimar Dâvud Ağa

Mimar Sinan'ın ölümü üzerine göreve gelen Dâvud Ağa¹², Hassa baş mimarlığı döneminde 4 yapıya açıkça imzasını koymuştur. 1585 tarihli İstanbul Çarşamba Mehmed Ağa Külliyesi'nin (G.4) avlu girişi kapısı üzerindeki on altı mısralık inşa kitabesinde Dâvud Ağa'nın bilinen ilk imzasına "mimar" unvanı ile (G.5) rastlanmaktadır. Henüz Mimar Sinan'ın hayatta ve baş mimar olduğu dönemde Dâvud Ağa tarafından inşa edilip tamamlanan külliye cami, türbe, hamam, çeşmeler (doğu ve batı yönde) ile günümüze gelemeyen tekke ve medrese yapıları ile geniş kapsamlı bir yapılar topluluğu olarak tasarlanmıştır. Külliye'nin kitabesi avluya girişi sağlayan ana kapı üzerinde on altı mısra olarak düzenlenmiştir. Kitabeden hareketle Sultan 3. Murad devrinde sarayın nüfuzlu isimlerinden Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır.

G.4. Külliye'nin genel görünümü (2011)

G.5. İnşa kitabesi ve mimar adının geçtiği bölüm (2011)

Kitabe:

"1- Abd-i dâi Hân-ı Murâd-ı Cihân / Ol Mehmed Ağa-yı hoş-haslet / A'nî dârû's-saâde ağâsı / Bunca hayrâta sarf idüp himmet

2-Kıldı bu Cami-i şerîfi binâ / Oldu mecmua-i câmi rahmet / Sahibine bu hayrı hazret-i Hak / İde yarın vesile-i cennet

3-Gafiri Hak anın şefî Resûl / Kıla bunda feraiz ve sünnet / Müstecâb olsa nola bunda dua / Ehl-i İslâma kible-i hâcet

4-Oldu mimar-i kâmilî Dâvud / Yabdı canile dercüdüb san'at / Didi Âsâr-ı tarihin hâtif / Beyt-i Hâdî ü câmi-i ümmet sene 993(1585)¹³"

Kitabenin Anlamı:

"1-Cihan padişahı Murat Han'ın duacısı, güzel huylu darüssaade ağası Mehmet Ağa, bunca hayır eserleri için himmet ederek bu cami-i şerifi yaptırdı ve

2-Allah'ın rahmeti onda toplandı. Allah bu hayrı sahibine yarın cennet vesilesi eylesin. Allah onu başıslasın, Hz. Peygamber de şefaatçisi olsun.

3- Farzları ve sünnetleri burada kılsın. Müslümanların arzularına kiblemdir, burada dualar kabul olursa şaşılır mı?

4- Onun mimarı Davud'dur ve candan sanat icrasıyla yapmıştır. Ey Asari, gaybın sesi tarihini şöyle dedi: "Allah'ın evi, ümmetin camii"¹⁴

12 Mimar Dâvud Ağa, Sinan sonrası süreçte Hassa baş mimarı olarak yaklaşık on yıl (1588/98-99) bu görevde kalmıştır. Hayatı ve eserleri için bakınız: Erdoğan, 1955: 179-204.; Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (D.B.İ.A), 1994: 6.; Türk Ansiklopedisi (T.A), 1963: 355-56.; Çobanoğlu, 1999: 367-368.; Refik, 1977: 61-72.; Altınay, 1934: 6-7.; Eyice, 1994: 24-26.; Kerametli, 1999: 221-226.; Sönmez, 1997: 430.; Tümer, 2012: 32-37.; Tüfekçioğlu ve Tümer, 2019: 115-139.

13 Kitabeler gözden geçirilmiş, bazı ifadeler düzeltilmiştir. Katkıları için Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu'na teşekkürler. Kitabenin farklı okunuşları için bakınız: Refik, 1977: 62.; Delibaş, 2016: 503.

14 Refik, 1977: 62-34.; Delibaş, 2016: 503.

Dâvud Ağa'nın ikinci imzasına Sarayburnu civarında surlar üzerine inşa edilen fakat tamamı günümüze gelemeyen Sinan Paşa Kasrı'nda¹⁵ (G.6) (İncili Köşk)¹⁶ rastlanmaktadır. Çeşmenin üzerindeki kitabe (G.7) göre 1589-90 tarihinde inşa edilmiştir. Çeşmenin ve kitabenin günümüzdeki durumu çok kötüdür. Kitabe dış etkenlerden dolayı neredeyse okunamayacak duruma gelmiştir.

G.6. Köşkün genel görünümü (2011)

G.7. Çeşme üzerinde yer alan kitabe (2011)

Kitabe:

- “1-Bihamdillâh ki Sultân ibni sultân/Şeh-i âdil Murâd ibni Selîm Hân / Edip dünyâyı adliyle muammer
2- Yedi iklimi kıldı hep musahhar/ Sinan Paşaya edip emr-i âlî/ Binâ etdi bu kasr-ı bî-misâli
3-Tasarruflar kılıp mimârî Dâvûd/ Nice san`atlar etdi onda mevcûd/ İçip bu çeşmeden bây u gedâl
4- Edeler şâh-ı devrâna duâlar/ Çü cârî oldu bu ayn-ı revân-bahş/ Dedi târîhi Sâî: “Mâ'-i cân-bahş¹⁷”*

Kitabenin anlamı:

1-Allah'a hamdolsun ki sultanoğlu sultan, Selim Han oğlu âdil padişah Murat Han, Adaletiyle dünyaya ömürler verip.

2-Yedi iklimi hükmü altına aldı. Sinan Paşa'ya yüce fermanını buyurup bu emsalsiz köşkü yaptırdı.

3-Mimarî Davut, inceden inceye çalışarak onda nice sanatlar gösterdi. Zengin fakir herkes bu çeşmeden içip

4- Zamanın şahına dualar etsinler. Bu hayat verici çeşme akınca Sâî tarih söyledi: “Can bahşeden su.¹⁸”

Dâvud Ağa'nın imzasına (G.8) rastlanan üçüncü eser ise İstanbul Divanyolu'ndaki Koca Sinan Paşa Külliyesidir. Kitabesinden hareketle 1593 tarihli olan külliye (F.8) medrese, türbe ve sebilden meydana gelmektedir¹⁹. Külliye'nin kitabesi caddeye hâkim noktadaki sebilen üzerinde yer almaktadır.

15 Erdoğan, 1955: 190.

16 Yapı ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Eldem, 1969: 143-167.; Eyice, 1994: 1-2.; Refik, 1977: 63.

17 Eyice, 2000: 278-79.

18 Delibaş, 2016: 81.

19 Külliye ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Karakaya, 2002: 139-140.; Demircanlı, 1989: 619.

G.8. Koca Sinan Paşa Külliyesi'nin genel görünümü (2011)

Kitabe:

"1-Zemân-ı devletinde Han Murad ol zıll-i Yazdanın / Sinan Paşa vezir-i â'zamı kıldı bu âsârı / İçüb dilteşneler daim suyundan selsebilinin / Dua idüb diyeler Ruhuna rahmet ide Bârî

2-İçenler canına sahhâb-begûn bu âb-ı kevserden / Sekâhüm Rabbühüm fehvâsına eylerse ikrarı / Acib resmeyledi Dâvud Ağa serdâr-ı m'imârân / Müsahhar oldu ana sengü âhen kıldı bu kârı

3-Suyu fasl-ı şitâda mutedil âb-ı hayat âsâ / Temmuz eyyâmı gelse serd olur çün berf-i kühsârı / Suna bânîsine sakayı mahşer âb-ı kevserden / Makâmı ola hem Cennât-i adnin bâğî gülzârı

4-İdüb bu türbei âliyi bünyâd eyledi hâzır / Mukarrer bildi kim kılmaz vefa dünyayı gaddârı / Sefer kıldıkda ukbâya şefâat eyliye yâ Rab / Gürûh-ı Enbiyânın server-ü serdâr-ı muhtârı

5-Eğërçi çok sebil olmuşdürür bünyad her yerde / Bu tarzı bî-bedel heb cümlesinin oldu serkârı / Görüb itmâmını oldem didi târihini hâtif / Sinan Paşa sebili eyledi Mevlâ için cârî 1002 (1593)²⁰

Kitabenin Anlamı:

"1-Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan Sultan Murat'ın devrinde veziri azamı Sinan Paşa bu eserleri yaptırdı. Susayanlar her zaman Selsebilinin suyundan içip dua ederek "Allah, ruhuna rahmet etsin" desinler.

2-Can afiyeti için bu Kevser suyundan içenler "Rableri onlara içecek sunar" manasını söylerler. Mimar başı Davut Ağa ne de güzel yaptı. Taş ve demirin boyun eğeceği bir iş ortaya koydu.

3-Suyu, kış mevsiminde hayat suyu gibi mutedil;Temmuz ayında ise dağdaki kar gibi serttir. Mahşerin sakisi, yapıdırana Kevser suyundan sunsun. Makamı, Adn cenneti bahçeleri olsun.

4-Bu görkemli türbeyi inşa edip hazır eyledi. Gaddar dünyanın vefasız olduğunu kesin olarak bildi. Peygamberler topluluğun başı olan Hz. Peygamber, yarın ahrete sefer ettiğinde şefaat eylese"

5-Her ne kadar her yerde çok sebil yapılmış olsa da bu emsalsiz çeşme hepsinin önüne geçti. Gaybın sesi, tamamlandığını görüp o anda tarihini söyledi: "Sinan Paşa, bu sebili Allah için akıttı 1593"²¹

20 Kitabedeki farklılıklar için bakınız: Refik, 1977: 64.; Kumbaracılar, 2008: 20.

21 Delibaş, 2016: 67.

G.9. Mimar isminin geçtiği kitabe bölümü (2011)

Mimarın imzasına rastlanan bir başka yapı Topkapı Sarayı içinde yer alan 1586 tarihli ²²Zülüflü Baltacılar Koğuşu'dur. Bir kitabede mimarın adı doğrudan verilirken (G.10) diğ erinde ise mimarın ismine atıfta bulunulmuştur (G.11). Hem koğuş hem de tamir kitabesinde adı geçen Dâvud Ağa'nın saray içerisinde rastlanan başka imzası -şimdilik- yoktur.

G.10. Mimarın adının geçtiği Mabeyn girişindeki koğuş kitabesi (2023)

Kitabe:

"1-Hân Murâd'ın zamân-ı 'adlinde/ her taraf oldu yapulup â'lâ/ Dar idi olmağa yogidi mecâl/ baltacı kulları çekerdi cefâ

2- Yüz sürüp padişâh-ı devrâna/ Ânı arz eyledi Mehmed Ağa/ Emr edüp devlet ile şâh-ı cihân/ didi yapın makâmı müstevfâ

3- Mahrem-i has o Kethüdâ Kadın/ Kıldı bu cây-ı can-fezâyı binâ/ Mâl ü cânıyla çalışub kıldı/ Hıdmet-i pâdişâh-ı zill-ı Hudâ

4- Garazi bu sükûn edüb kılalar/ Hazret-i pâdişâha hayr dua'/ Pâdişâhun hazinedarbaşı/ Bile çalışdı Mustafa Ağa

5- Nola Dâvud yapsa san'atla/ Oldı çün nâzırı Mehmed Ağa/ Oldu târihi hâssı Âsârî/ Cennet-âsâ bu cây-ı bî-hemtâ (995)²³"

Kitabenin anlamı:

1- Adaletli Murad Han zamanında/her taraf yapılp pek güzel oldu/ koğuş binası gücünü yitirmişti/baltacı kulları zorluk çekerdi

22 Necipoğlu, 2011: 106.

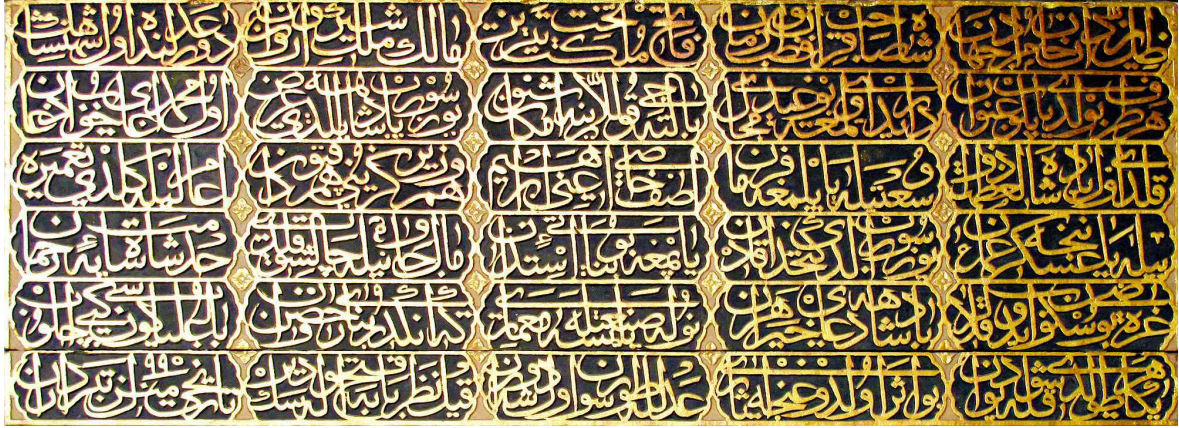
23 Kitabedeki farklılıklar için bakınız: Tüfekçioğlu, 2023: 41.; "Osmanlı Kitabeleri Projesi," Erişim 26 Kasım 2023, <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5338>

2- Padişahın huzuruna çıkıp/Mehmed Ağa durumu arz etti/cihan şahı emir verdi/ makamı eksiksiz olarak (güzelce) yapın dedi

3- Mahrem kethüda kadın/ bu mevkiye ferah bir mekan (bina) kıldı/ malı ve canıyla çalışıp yaptı/ Allah'ın gölgesi hizmetkarı padişah

4- Huzurlu ve rahat yapsalar/ Padişaha hayır dua/ Padişahın hazinedarbaşı/ Mustafa Ağa bile çalıştı

5- Ne olur Dâvud yapsa sanatla/Çünkü ilgileneni Mehmed Ağa/ Asari'nin tarihi özel oldu/ Bu cennet gibi mekan tamam oldu (1586)

G.11. Mimarın adına atıfta bulunan tamir kitabesi²⁴

Kitabe:

“1- Zill-ı Yezdân-ı Hân Murâd-ı cihân/ Şâh-ı sâhib-kırân u kutb-ı zamân/ Fâtih-i taht-ı mülket-i Tebriz/ Mâlik-i mülk-i Şirvân u Revân/ Devr-i adlinde ol şehinşâhun

2- Her taraf buldı yapılıp ‘unvân/ Dar idi olmağa yog-idi mecâl/ Baltacı kullarına işbu mekân/ Yüz sürüp pâdişâha eyledi ‘arz/ Ol Mehmed Ağa-yı hûb-iz’ân

3- Kıldı ol pâdişâh-ı zü'l-azamet/ Vüs’at ile yapıлмаğa ferman/ Âsaf-ı hâsı a’ni İbrâhim/ Hem vezir-i güzini hem kapudan/ Emr-i âliyle geldi ta’mire

4- Bile yanınca ‘asker-i ümrân/ Yüz sürüp Kethüdâ Kadın/ Yapmağa bu binâyı isti’zân/ Mâl ü cânıyla çalışup kıldı/ Hıdmet-i şâh-ı sâye-i Rahmân

5- Garazı bu sükûn idüp kılalar/ Pâdişâha du’â-yı hayr her ân/ Nola san’atla yapsa mi’mârı/ Ki anundur binâ-yı hisn-ı revân/ Bâb-ı ‘ulyâsı gün gibi açılıp

6- Her yana toldu şevk ile divân/14- Bu eser olduğunca âsârı/ ‘Adl ile tursun ol şeh-i devran/ Kıl nazar bâba feth ola dirsên/ Târihi menzil-i teberdârân (995)²⁵”

Kitabenin anlamı:

1- Allahın gölgesi cihan sultanı Murad Han/ Yol gösterici muzaffer Şah/ Tebrizin Fatihi/ Şirvan ve Revan'ın sahibi/ adaletliyle devrinde şahlar şahı olan

2- Her taraf yapılıp şan ve şöhret buldu/ koğuş binası gücünü yitirmişti/ baltacı kullara mekan olan yer/ Padişahın huzuruna çıkıp durumu arz etti/ Mehmed Ağa durumu anlattı

24 “Osmanlı Kitabeleri Projesi” Erişim 26 Kasım 2023, <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=4918>

25 “Osmanlı Kitabeleri Projesi” Erişim 26 Kasım 2023, <http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=4918>

3- Padişah büyüklüğünü gösterdi/ genişçe yapılmasına ferman verdi/ Hemen İbrahim/ hem seçkin bir vezir hem kapudan/ yüce emirle tamire geldi

4- Medeniyetin askeri bile yanınca/Kethüda kadın dileyip/ bu binayı yapmak için izin/ malı ve canıyla çalışıp/ Allahın gölgesinde şahın hizmetinde

5- Maksudı huzurlu edip/ her an padişaha hayır duası/ ne olur sanatla yapsa mimarı/ revan kalesinin yaparı da odur/ yüce kapısı gün gibi açılınsın

6- Her yana makam ile şevk doldu/ bu kıymetli eser olduğunda/ sultanın zamanı adilce sürsün/ kapı fetihler kılınsın dersin bak/ menzil-i teberdârân tarihtir (1586-87).

2.3.Dalgıç Ahmed Ağa

Dâvud Ağa'nın ardından Hassa baş mimarı olan Dalgıç Ahmed Ağa²⁶ bu görevi 1605 yılına kadar sürdürmüştür. Yaklaşık yedi yıl süren bu görevi döneminde sadece Sultan 3. Murad türbesi ile sultani bir mezar yapısında adına rastlanmaktadır. Dâvud Ağa döneminde başlanan fakat Dalgıç Ahmed Ağa döneminde tamamlanan Sultan 3. Murad Türbesi'nin ahşap kapı kanadında mimarın imzasına "amelü dalgıç ahmed ağa" şeklinde rastlanır(G.12). Sedef kakmalı tabla üzerinde Ankebut suresi 57. ayet yazılmış, ayetin sol alt kısmında da sanatkârın ismine yer verilmiştir²⁷.

G.12. Mimar Dalgıç Ahmet Ağa'nın Türbe kapısındaki imzası (2010)

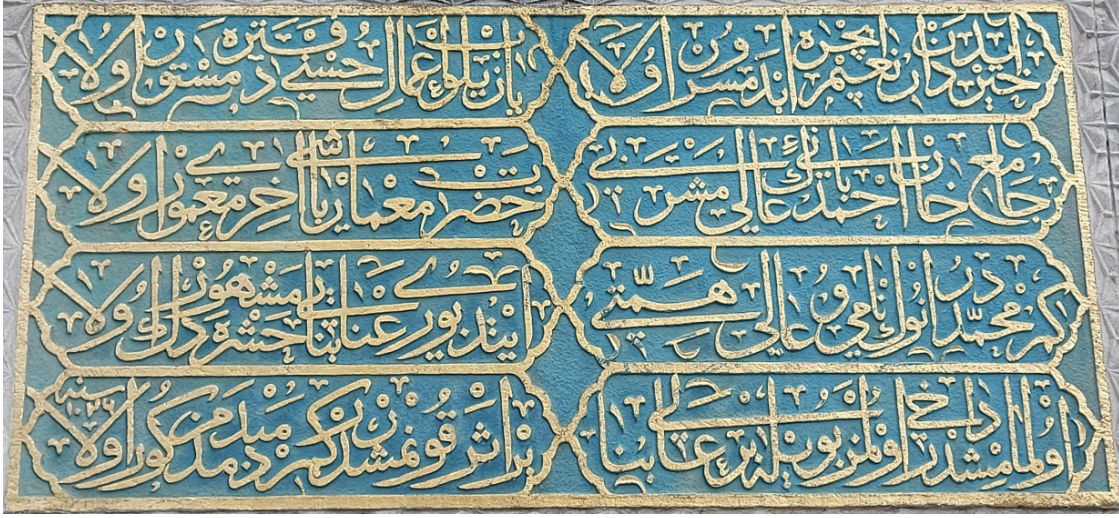
2.4.Sedefkâr Mehmed Ağa

Dalgıç Ahmed Ağa'dan sonra 1606-1622 yılları arasında saray baş mimarı olan Sedefkâr Mehmed Ağa²⁸, Sinan üslûbunun baskın mimari geleneğinin önemli devamcılarından. Sultan Ahmed Külliyesi'nin inşası ile sultani bir külliyyeye imzasını (G.13) atmıştır. 1609 yılında başlanıp 1620'de tamamlanan ve oldukça geniş çaplı tasarlanan Sultan Ahmed Külliyesi'nin sebili üzerinde Sedafkâr Mehmed Ağa'nın imzası yer alır.

²⁶ Mimar ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bakınız: Refik, 1977: 65-68.; Esemeli, 1993: 431-432.

²⁷ Önkal, 2017: 309.

²⁸ Küçükaya, 1987: 11.; Çobanoğlu, 1987: 11-15.; Çobanoğlu, 2003: 430-431.

G.13. Sedafkâr Mehmed Ağa'nın imzasının bulunduğu kitabe (2023)

Kitabe:

"1-Hayr iden darü'n-naim içre ebed mesrur ola/ Yazılıp a'mal-i haseni deftere mestur ola

2-Cami-i Han Ahmed'in bani-i ali meşrebi/Hazret-i mi'marbaşı ahiri mamur ola

3-Kim mehmed'dir anın namı ve âli himmeti/ İtdi bu ra'nâ binâyı haşre dek meşhur ola

4- Olmamışdır dahi olmaz böyle bir âli bina/ Bir eser konmuş durur kim dem be dem mezkur ola. sene 1026²⁹"

Kitabenin anlamı:

"1- Hayır işi yapan, Naim cennetinde ebediyen mutlu olsun. Güzel işleri (amel) defterine yazılınsın.

2- Han Ahmet'in camininin meşrebi yüce mimarbaşı hazretlerinin ahiri mamur olsun.

3- Onun adı Mehmed'tir. Yüce himmeti bu güzel binayı yaptı, mahşere kadar meşhur olsun.

4- Böyle yüce bir bina ne yapıldı, ne de yapılabilir; öyle bir eser yapmıştır ki her zaman dillerde anılsın. sene 1617³⁰"

Sedefkâr Mehmed Ağa'nın ikinci imzasına ise Topkapı Sarayı içinde, Has Oda'nın kuzeybatısında Destimal Odası cihetindeki küçük avluda rastlanmaktadır³¹. Mermer üzerine yazılan kitabe (G. 14) beş satır ve on kartuştan oluşmaktadır.

29 Kitabedeki farklılıklar için bakınız: Kumbaracılar, 2008: 34.

30 Delibaş, 2016: 540.

31 Tüfekçioğlu, 2023: 42-44.

G.14. Sedefkâr Mehmed Ağa'nın adının geçtiği kitabe (Tüfekçioğlu'ndan)³²

Kitabe:

- 1- Meded yâ Rab hâcât-ı münâcâtım icâbet kıl / Mükemmel eyle zâtında saâdetdür hidâyetdür
- 2- Ne denlü zeyn olursa medhim ile güher zâtı / Olur lü'lûî şehvârdür deryâ-yı rahmetdür
- 3- Dahî mi'mâr olan pîr-i mübârek sâhib-i temkîn / Mehmed Ağa ol mes'ûd ederci cehd-i gayretdür
- 4- İlâhî bu iki zâta inâyet merhamet et kim / Biri mi'mâr -ı zâhirdir biri Nûr-ı Hidâyetdür
- 5- Okurdu şâhid-i Gaybî sebk sâlâr hâtifden / Dedi kıl târîhinde cehd mübârek bâd alâmetdür 1027³³

Kitabenin anlamı:

- 1- Yardım et ya rab duamda istediklerimi kabul eyle/ mükemmel eyle makamında mutluktur saadettir
- 2- Ne kadar süslü olursa övgümle mücevher zat/ rahmet denizinde şahlara yaraşır inci olur
- 3- Mimarı dahi tevazu sahibi mübarek/ Mehmed Ağa göstermiş olduğu çabayla mutlu ederci
- 4- Allahım bu iki kişiye iyilik ve merhamet et/ biri mevcut mimar biri kurtuluşun nurudur (Hz. Muhammed)
- 5- Öncekilerin başı olarak gizliden şahit olan gaybi okudu/ Tarih olarak deki çalışıp çabalamak mübarek olmanın alametidir 1618.

2.5.Kasım Ağa

17. yüzyılın önemli isimlerinden olan Kasım Ağa'nın doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Bazı vakıf ve hayratlarının Arnavutluk'ta bulunması ve Köprülü ailesi ile yakın temaslarından dolayı bu yöreden olabileceği düşünülmektedir³⁴. Kasım Ağa'nın politik olarak etkin bir kişilik olduğu ve hayatının bu yönde iniş ve çıkışlarla dolu olduğu bilinmektedir³⁵. Hassa Mimarlar Teşkilatının "kaydı hayat" geleneği Kasım Ağa'nın görevden el çektilmesi ile³⁶ fiilen geçerliliğini yitirmiştir. Mimarın mezarı ilk bulunduğu yerden Fatih Camisi'ne oradan da Karacaahmet mezarlığına nakledilmiştir³⁷.

32 Tüfekçioğlu, 2023: 42-44.

33 Tüfekçioğlu, 2023: 42-44.

34 Eyice, 2001: 539-540.

35 Refik, 1977: 73-83.

36 Refik, 1977: 74.

37 Eyice, 2001: 539.

Mimarın bilinen tek imzası Yunanistan'daki Ircan Köyü Köprüsü'nde yer almaktadır. 2. Dünya savaşı sırasında büyük zarar gören köprünün³⁸ (G.15) büyük bir bölümü toprak altındadır. Savaş döneminde köprünün isabet alması üzerine kitabe (G.16) bir öğretmen tarafından alınarak hemen yakınındaki Ircan köyü camisine yerleştirilmiştir³⁹. Günümüzde halen aynı camide bulunmaktadır.

Kitabe:

"1- Hazret-i Hacı Kasım Mimar Ağa/ Devleti pâyinden olsun ber-devâm

2- Ol sehâkâr-i mürüvvet ma'deni/ Yapdı bu köprüyü kıldı ihtimâm

3- Kim geçerse rahmet okur canına/ Hak kabul etsün deyüb yevm-ül kıyâme

4- Dedi Kuloğlu anın tarihini/ Cennet-i Firdevs ola ona makâm (Sene: 1054 H.)⁴⁰"

Kitabenin anlamı:

"1- Hazreti Mimar Hacı Kasım Ağa Devlet payesi devamlı olsun.

2-Cömertliğiyle bu köprüyü yaptı. İhtimam kıldı.

3-(Köprüden) Kim geçerse (Kasım Ağa'nın) canına rahmet okur. Kıyamet günü Hak kabul etsin

4-. Kuloğlu (adlı şair) onun tarihini dedi. Cennet-i Firdevs (Hacı Kasım Ağa'ya) makam olsun. Sene 1644⁴¹"

G.15. Köprünün çeşitli açılardan görünümü (2020) ⁴²

38 Yapar, 2007: 185.

39 Batı Trakya Türk'ü Özcan Hüseyin Nuri'nin köy halkından edindiği bilgidir.

40 Yapar, 2007: 190-191.

41 Yapar, 2007: 191.

42 Kitabe ve köprünün güncel fotoğraflarını tarafıma ulaştıran Batı Trakya Türklerinden kıymetli Özcan Hüseyin Nuri'ye teşekkürler.

G.16. Köprü Kitabesi (2020)

3.KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Değişim ve dönüşüm, sanatın her alanında bazı zamanlarda çeşitli nedenlere bağlı olarak belirli kural ve kaideler çerçevesinde gerçekleşen olgudur. Bu değişim ve dönüşümler ise üslup başlığı altında incelenen ve özellikle de sanatçısıyla bütünleşen sanatsal tarzları ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı mimarisinin kuruluşundan itibaren ekonomik ve politik olarak gelişim gösterdiği süreç, beraberinde mimari değişimleri de getirmiştir. Bu gelişim çizgisinin içinde malzeme, teknik, oranlar, süsleme ve hat sanatı gibi önemli dallar yer alır.

Öncülü olan Selçuklu kültür çevresinden beslenmekle beraber ortaya koyduğu özgün mimari üslup Osmanlı Devleti'nin klasik olarak adlandırılan dönemiyle sonuçlanmıştır. Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde yapı sanatçılarının kitabelere imza atma geleneği çok yaygın olmamakla birlikte karşılaşılan bir durumdur. Aksaray Ulu Camisi'ndeki Mimarühû Firuz ibaresinde geçen mimar ifadesi⁴³ nadir örneklerden olmakla birlikte amile şeklinde karşılaşılan ve baba oğul silsilesinin takip edilebildiği gelenek genel eğilimdir⁴⁴. Bu bakımdan Osmanlı'nın erken devirlerindeki imza geleneğinin kökenleri Selçuklu ve Anadolu Beylikleri süreci ile örtüşmektedir.

Osmanlı mimarlık tarihi incelemelerinde birincil başvuru kaynaklardan olan kitabeler içerdiği zengin bilgiler açısından yapı künyesi niteliği taşımaktadır⁴⁵. Anadolu Türk mimarisinde hat sanatının zirveye ulaştığı dönem olan Osmanlı mimarisinde, sanatkârların/mimarların inşa ettikleri eserlerde manevi varlıklarını sürdürmelerinin en etkili yolu imzaları olmuştur. Kuruluş devri esnasında yavaş yavaş belirmeye başlayan mimari adap kodları yapı üzerindeki mimar imzaları özelinde de kendisini göstermeye başlamıştır. Osmanlı mimarisinde imzasına ilk rastlanan mimar Hacı Ali'dir⁴⁶. İznik Hacı Hamza Kümbetinde de adı geçen Hacı Ali'nin "mimar" ifadesini kullanması imzanın şu ana kadar tespit edilebilmiş ilk örnek olmasının dışında meslek unvanı tercihini göstermesi bakımından da önemlidir.

43 Sönmez, 1989: 322.

44 Nefes, 1999: 176.

45 Özkurt ve Tüfekçioğlu, 2009: 275-278.

46 Sönmez, 1989: 375.; Tüfekçioğlu, 2001: 27.

İlk devir mimarları içerisinde üç sultan yapısına imzasını koyan⁴⁷ Hacı İvaz Paşa bir kenara bırakılırsa diğer mimarların daha mütevazı bir geleneğin temsilcileri olduğu söylenebilir. Hacı İvaz Paşa'nın hem imza sayısı hem de kitabedeki unvanları bakımından erken devir içerisinde dikkat çekici bir yeri ve üslubu vardır. Çelebi Mehmed Camisi, Yeşil Cami, Yeşil Türbe gibi yapıları inşa eden sanatkâr kendisini; sanatında mahir, mühendislerin iftihar, imarcıların kadimi, plânları yapan, işi tanzim eden ve usûlleri koyan ifadeleriyle tanımlar⁴⁸. Kendisinin vezirlik de yapmış olması⁴⁹ sadece sultanların değil Osmanlı bürokratlarının da ne kadar çok yönlü ve iyi yetişmiş olduklarının göstergesidir. Belki de bu nedenle Dimetoka Çelebi Mehmed Camisinin kitabesine imzasını atmakla kalmamış, meslek unvanını da uzun uzun anlatarak bir sultan yapısı üzerinden adeta gücünü ilan etmiştir.

Erken devir Osmanlı eserlerine imzasını koyan mimar ve sanatkârların genel bir eğilim olarak "amelü" fiilini⁵⁰ kullandıkları görülmektedir. İstanbul'un fethi ve devletin imparatorluk sürecine evrildiği dönemler mimari adap kodlarının yerli yerine oturduğu ve genel kabul gördüğü sürecinde başlangıcı sayılabilir. Hassa mimarlar teşkilatı adı altında karşımıza çıkan mimarlar teşkilatının en önemli ismi olan Sinan, inşa ettiği yaklaşık 400 eserden sadece İstanbul Büyükçekmece Köprüsü'ne imzasını koymuştur⁵¹. Köprünün köşk kısmındaki kitabenin bir tarafına Amelü Yusuf Bin Abdullah şeklinde atılan imza yine erken devir geleneklerini sürdüren ve oldukça mütevazı kabul edilebilecek bir tutumun devamcısı niteliğindedir. Ancak tüm bunların yanında Koca Sinan'ın eserlerinde başka bir imzaya –şimdilik- rastlanmamış olması onun eser kaydının tutulduğu için böyle bir yöntemle başvurmadığı fikrini de düşündürülebilir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminin katı mutlak monarşi yönetiminin mimari adap kodları noktasında belirleyici ve hatta sanatkârlar için eserlerinin önüne geçmemesi için zorlayıcı olduğu düşünülebilir.

Mimar Sinan'ın tek bir esere imzasını attığı bu süreçte onun çıraklarından olan Dâvud Ağa'nın henüz Sinan'ın sağlığında ve baş mimarlığı döneminde İstanbul Çarşamba Mehmed Ağa Külliyesi'ne "mimar" unvanıyla attığı imza tamamen bani-sanatkâr ilişkisi ile açıklanabilecek bir durumdur. Hatta bu inşa faaliyeti Dâvud Ağa'nın baş mimarlık yolundaki en önemli referanslarından olmakla birlikte Sinan sonrası mimar başı tercihi noktasında bir ilan niteliği de taşımaktadır. Dâvud Ağa ile Mehmed Ağa'nın Topkapı Sarayı Zülüflü Baltacılar Koğuşu'ndaki iş birliği yine kitabe üzerinden açıkça görülmektedir⁵². Darüssade Ağası olan Mehmed Ağa'nın Mimar Dâvud ile yakın bir iş birliği içerisinde olduğu Zülüflü Baltacılar Koğuşu kitabesinde geçen "Nola Dâvud yapsa san'at ile/Oldı çün nâzır-ı Mehmed Ağa" ifadesinden anlaşılabilir. Böylece bani-sanatkâr iş birliği ilişkilerinin kitabede açıkça ortaya konmasıyla farklı bir geleneğin de öncülüğü edilmiştir. Aynı kitabede (G.10) hazinedar başı Mustafa Ağa da zikredilerek darüssade ağası, hazinedar başı ve mimar ilişkisi vurgulanmıştır. Dâvud Ağa'nın adına atıfta bulunulan tamir kitabesinde (G.11) "Nola san'atla yapsa mi'mârı/ Ki anundur binâ-yı hısın-ı revân" ifadesinde Revan Kalesi'nin de Dâvud Ağa tarafından inşa/tamir edildiği açıkça belirtilmektedir. Dâvud Ağa'nın İran seferine katıldığı bilinmektedir⁵³. 1583 yılında kontrol altına alınan Revan'da Ferhad Paşa tarafından bir kale ile birlikte kervansaray, cami, hamam yaptırmış ve tüm bu faaliyetler kırk beş gün gibi kısa bir zaman dilimine sığdırılmıştır⁵⁴. Dolayısıyla kitabe ile mevcut bilgilerin örtüştüğü anlaşılrsa da kalenin daha sonra sık sık el değiştirmesi, zarar görmesi⁵⁵ ve mevcut bir kitabenin şimdilik tespit edilememesi Dâvud Ağa'nın katkısını belirlemek açısından işi güçleştirmektedir.

Sinan gibi güçlü bir mimarın döneminde başkentte inşa edilen bir esere imza atmak mimar ve bani adına ardındaki güçlü siyasi desteğin ve politik gücün bir göstergesi olarak okunabilir. Sinan'ın ölümüyle birlikte baş mimarlık makamına geçen Dâvud Ağa'nın başkentte inşa ettiği Divanyolu Koca Sinan Paşa Külliyesi ve Sinan Paşa Kasrı/İncili Köşk gibi iki önemli esere de açıkça imzasını koymakla birlikte Koca Sinan Paşa Külliyesi'nin Divanyolu Caddesine hâkim sebil üzerindeki kitabesinde geçen "Serdâr-ı Mimârân" ifadesi, onun mimarlar mimarı/mimarlar başı gibi unvanlarını sıralayıp Sinan geleneğindeki mütevazı ölçütlerin terkedilerek iddianın açıkça ilan edilmesi bakımından önemli ve özeldir.

47 Sönmez, 1989: 423-424; Tüfekçioğlu, 2001: 135-167.

48 Sönmez, 1989: 423-424.

49 Uzunçarşılı, 1959: 27-35.

50 Sönmez, 1989: 474.

51 Sözen, 1975: 229.

52 Pektaş 2023: 149.

53 Refik, 1977: 62.

54 Aydın, 2008: 26.

55 Aydın, 2008: 26-29.

Mimar Dâvud Ağa dönemi, klasik Osmanlı mimarisi içinde sadece imzaları, bani sanatkâr ilişkileri ile değil usta/sanatkâr kitabesi olarak bilinen geleneğin değişimi açısından da önemlidir. Dâvud Ağa ile birlikte “amelü” şeklinde ayrı bir kartuş içerisindeki mimar imzası kitabenin içerisine yerleştirilmiş, kitabeler ise manzum olarak düzenlenmiştir. Hiyerarşi ve statü noktasında değişmeyen en önemli durum ise kitabenin devrin sultanının ismi ve ona methiyeler ile başlamasıdır. Yine Dâvud Ağa imzalı kitabelerin yapının hâkim noktasında yer alması mimarın kendisinin açıkça göstermek, kalıcı olmak, unutulmamak gibi isteklerinin yanında unvanların içeriği açısından da sadece klasik dönemin değil Osmanlı mimarisinin bundan sonraki dönemi için tekrarlanmayacak özel bir sürecidir.

Dâvud Ağa'nın ölümü sonrası baş mimarlık makamına getirilen Dalgıç Ahmed Ağa kısa baş mimarlık döneminde (1598-1605) III. Murad türbesini tamamlayan mimar olmuştur. Sultanî bir yapı olması bakımından önemli olan bu inşa faaliyeti Ayasofya Camisi bahçesi gibi önemli bir yerde yer almaktadır. Mimar Dâvud Ağa döneminde inşasına başlandığı düşünülen eser⁵⁶ Dalgıç Ahmed Ağa'nın baş mimarlığı döneminde tamamlanmıştır. Türbenin ahşap kapı kanadı üzerinde yer alan “amelü dalgıç ahmed ağa” ifadesi mimar imzaları geleneği noktasında Dâvud Ağa tarzını unvan açısından sürdürmeyip yine mütevazı ölçütlere dönülmüştür. Yapının bir hüznün yapıları olması bunda etkili olmuş olabilir. Saray baş mimarlarının güçlerini inşa ettikleri anıtsal yapılar ölçüsünde gösterme isteği, Dalgıç Ahmed Ağa'nın ise baş mimarlık dönemi sürecinde sadece bu sultan türbesini inşa etme durumu göz önüne alındığında bu imza üslubunun bir tercih mi yoksa zorunluluk mu olduğu sorusunu akla getirir. Zira bir hüznün yapıları olan sultan türbesinde mimarlık gücünün bir gövde gösterisi olarak kitabe üzerinden ilan edilmesi mimari inşa gelenekleri içerisinde yaygın bir yöntem değildir. Dalgıç Ağa döneminde başka bir sultan yapısının tamamlanmamış olması onun imza geleneğindeki tercihinin üzerine kesin yorumlar yapılmasını engellese de Bursa Yeşil Türbe'nin sanatkâr imza üslubunun⁵⁷ burada tekrar edilmesi Dalgıç Ahmed Ağa'nın bir anlamda gelenekçi davrandığının da göstergesidir. 3. Murad türbesi ahşap kapı kanadında imzası olan Dalgıç Ağa ile birlikte kapı halkası üzerinde yer alan İsmail isimli ustanın isimlerinin boyutları ve buldukları yerler statü unsurunun dikkate alındığını göstermekle beraber mimar ve sanatkârlarının katkıda buldukları eser üzerinde hâlâ var olmak istediklerinin ve bu anlamda Dâvud Ağa geleneğinin de takipçisi olduklarının göstergesidir. Osmanlı mimarisinin erken döneminde inşa edilen ve kitabede isimleri geçen sanatkârların da övünç ifadelerinden uzak sade tutumları geleneğin kökenleri açısından önemlidir. İznik Hacı Hamza Kümbeti'nde sanatkâr Hacı Ali unvan olarak mimar ifadesini kullanırken Yıldırım Bayezid Türbesi'nin sanatkârı kendisini zayıf kul Hüseyin oğlu Ali olarak kaydeder. Yeşil Türbe'nin ahşap kapı kanadındaki usta kitabesinde mimarı Hacı İvaz Paşa'nın delaletiyle yapılmıştır ifadesi yer alırken, amile fiiliyle birlikte Hacı Ali bin Ahmed Tebrizi ismi de yer alır. Amile fiilinin yapının ahşap işlerini yapan⁵⁸ Hacı Ali ile anılması İvaz Paşa'nın statü noktasındaki üstünlüğüne bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Klasik dönemin son büyük külliyelerinden olma niteliği taşıyan Sultan Ahmed Külliyesi devrin baş mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa eliyle tamamlanmıştır. Külliyyeye girişin sağlandığı kapının yanındaki sebîl üzerinde yer alan kitabede Sedefkâr Mehmed Ağa'nın ismi “Hazret-i mimarbaşı ahiri mamur ola” şeklinde yer alır. Sedefkâr Ağa, ismini açık bir şekilde mimarbaşı unvanıyla birlikte kullanmaktadır. Dönemin en önemli sultan yapısı olan bu büyük çaplı külliye meydan yönüne konumlandırılan kitabenin yer seçimi tesadüf olmamalıdır. Aynı mimarın Topkapı Sarayı'nda tespit edilen⁵⁹ son imzasında ise mimar unvanını kullanmanın yanı sıra pîr-i mübârek ve sâhib-i temkin (hürmete layık olanların-saygı değerlerin başı/piri, dikkatli, özenli, temkinli) ifadeleriyle kendini tarif etmiş bununla birlikte isminin İslam peygamberi ile aynı olması hususunu da kitabede vurgulamıştır. İnsanlığın ve mimarlığın imarının temsilcisi şeklinde anlamlandırılan bu durum⁶⁰ Sedefkar Mehmed Ağa'nın mimar vasfıyla inşa faaliyetlerine atıfta bulunurken, İslam peygamberinin de insanlığı inşa etmesi açısından sembolik bir anlam taşır.

İncelenen Hassa baş mimarları arasında İstanbul dışında imzasına rastlanan tek mimar Kasım Ağa'dır. “Hazreti Hacı Kasım Mimar Ağa” şeklinde imza koyan Kasım Ağa başka bir unvan kullanmamıştır. Ayrıca kitabenin kendisi ve içeriği de oldukça mütevazı görünmektedir. Kasım Ağa'nın herhangi bir sultan yapısında ya da başkentte imzasına -şimdilik- rastlanmaması onun bu konudaki tutumuna karşı bir yorum yapılmasını zorlaştırmaktadır. Kitabe ve içeriğinin siparişi verenin sosyal statüsüne göre şekil alacağı düşüncesi, sanatkârın da bu hususu göz önünde bulundurarak yaptığı işin kitabe metni itibariyle şekillenmesinde önemli bir tutum olmalıdır.

56 Esemeli, 1993: 431-432.

57 Tüfekçioğlu, 2023: 169.

58 Sönmez, 1989: 424; Tüfekçioğlu, 2001: 169.

59 Tüfekçioğlu, 2023: 169.

60 Tüfekçioğlu, 2023: 169.

Hassa Mimarlar Teşkilatının 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü adı altında yeniden yapılandırılması⁶¹ Osmanlı Devletinin son devrindeki değişim ve dönüşüm çabasının mimarlık alanındaki yansımasıdır. 19. yüzyılda gayrimüslim mimarların ön plana çıkması ve sonrasında bu mimarların adının yolsuzluklara karışması⁶² bu yüzyılın sonunda onların gözden düşmesiyle sonuçlansa da yapı üzerindeki varlıkları nispeten imzaları⁶³ ya da amblem ve damgalarıyla sürmüştür⁶⁴.

Hassa mimarlar teşkilatı sonrasında imza geleneğinin hızla azalması Selman Can'ın ileri sürdüğü, Osmanlı geç devir mimarisinde karşımıza çıkan müteahhitlik sistemi ile ilgili olmalıdır⁶⁵. Siparişi veren adına üstlenicilik görevi gören mimarların eser üzerinde sanatsal bir hak iddia edememesi imza geleneğinin son dönemlerde yapı üzerinde yer alamaması şeklinde sonuçlanmış olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

Tablo 1. Hassa baş mimarlarının imzalarının bulunduğu eserler

Hassa baş mimarı	Yapı	Unvan	Kitabenin yeri	Tarih
Sinan	Büyükçekmece Köprüsü	Amelü	Köprü Köşkü	1563
Dâvud	Mehmed Ağa Külliyesi	Mimar	İnşa kitabesi	1585
	Topkapı Sarayı	Dâvud	Koğuş kitabesi	1586
	Topkapı Sarayı	Mimar	Tamir kitabesi	1586-87
	Sinan Paşa Kasrı	Mimar	İnşa kitabesi	1589-90
	Koca Sinan Paşa Külliyesi	Serdâr-ı mimârân	İnşa kitabesi	1593
Dalgıç Ahmed	3. Murad Türbesi	Amelü	Ahşap kapı kanadında	1599-1600
Sedefkâr Mehmed	Sultan Ahmed Külliyesi Sebili	Mimar başı	Sebil üzerinde	1617
	Topkapı Sarayı	Mimar	Avlu	1618
Kasım	İrcan Köprüsü	Mimar Ağa	Köprü üzerinde	1644

4.SONUÇ

Osmanlı medeniyetinin kuruluş sürecinden itibaren güçlü bir mimarlık ve sanat anlayışına sahip olduğu inşa edilen eserler ve bu eserlerin gelişim çizgisi takip edildiğinde anlaşılabilir. İstanbul'un fethiyle imparatorluk sürecine evrilen dönem aynı zamanda devletin kurumlar üzerindeki yapısal düzenlemeler ile işleyiş ve mimari kural ve kaidelerin yerli yerine oturduğu dönem ile örtüşmektedir. Henüz ilk dönem eserlerinde görülen kubbe mimarisinin anıtsal boyutlara ulaştığı süreç aynı zamanda üslûp birliğinin sağlandığı ve imparatorluğun her yerinde tek bir kurum üzerinden Osmanlı mimarlık anlayışının hüküm sürdüğü genel bir çerçeve çizmektedir.

Hassa Mimarlar Teşkilatı olarak adlandırılan kurum bu görevi üstlenmiş ve devletin mimarlık faaliyetleri bu kurum vasıtasıyla bir Osmanlı üslûbunu meydana getirerek güçlü bir sanat ortamı oluşturulmuştur. Mimarlık ya da sanat eseri ile onu meydana getiren mimar/sanatkâr arasında kaçınılmaz bir ilişki söz konusudur. Mimarın inşa ettiği eser üzerindeki varlığına işaret eden imzası ise henüz ilk devir mimarisinde karşımıza çıkmakta ve bu durum genel bir eğilim olarak devam etmektedir. Bu husus, kitabelerin yapının hâkim noktasında konumlandırılması tutumu ile sonuçlanmıştır.

"Amelü" fiiliyle şekillenen ilk dönem mimar imzası geleneği klasik dönemde de karşılaşılmaktadır. Sinan'ın bilinen tek imzasına bu şekilde rastlanması, yine Sinan'ın inşa ettiği yaklaşık dört yüz kadar eserde başka imzasına rastlanmaması onun geleneklerin devamcısı olan bir tarz ortaya koyduğunun göstergesidir. Eserlerinin kayıt altına alınması imza koyma geleneği noktasındaki tutumunu bir ölçüde açıklayabilmektedir. Yine Hassa baş mimarlarından Dalgıç Ahmed Ağa'nın bilinen tek imzasına da "Amelü" fiiliyle birlikte rastlanması bu konudaki tutumundan ziyade imzasının rastlandığı yapının bir sultan türbesi olmasıyla alakalı olmalıdır. Hassa mimarlarının inşa ettiği türbe dışındaki yapılara koyduğu imzalar içerik itibarıyla incelendiğinde övünç ifadeleri içermesi açısından bu sonuca ulaşılmasını sağlar.

61 Can, 2010: 25-37.

62 Can, 2002: 53.

63 Şenyurt, 2016: 201.

64 Arpacı, 2020: 38.

65 Can, 2002: 88.

Sinan sonrası Hassa baş mimarlığı görevine getirilen Dâvud Ağa ise kitabelerin düzenlenmesi, içeriği ve imza geleneği açısından kendisinden önceki ve sonraki süreç içerisinde oldukça farklı bir üslûp anlayışına sahiptir. Kitabelerin manzum şekilde düzenlenmesi ve mimar imzasının kitabe içerisine yerleştirilerek açıkça belirtilmesi onun ustasından farklı bir gelenek benimseyerek dönemi içerisinde farklı bir kitabe geleneği oluşturması ile sonuçlanmıştır. Dâvud Ağa'nın henüz ustasının sağlığında Mehmed Ağa Külliyesi'ne koyduğu imza, sonrasındaki sürecin habercisi niteliğindedir. Bu geleneği sürdüren mimarın imza koyduğu kitabelerdeki unvan ve ifadeleri ise kendisini Osmanlı mimarisinde ayrı bir yere konumlandırmaktadır. "Serdarı mimaran" unvanı ile "taş ve demirin boyun eğeceği bir iş ortaya koydu" ifadeleri ile Sinan'ın mütevazı geleneği terk edilmiş, mimari güç kitabe üzerinden açıkça ilan edilmiştir. Eserlerinde Sinan üslûbunu sürdüren Dâvud Ağa'nın imza koyma geleneği ile diğer mimarlardan ve ustasından açıkça ayrıldığı sonucu çıkmaktadır.

Dâvud Ağa sonrası süreçte "mimar" unvanıyla imzasına rastlanan Sedefkâr Ağa ile Kasım Ağa kitabe içerikleri açısından daha mütevazı bir gelenek izlemiştir. Geç devre evrilen süreçte devletin yapısal bir takım düzenlemeleri Hassa Mimarlar Ocağını da kapsamış bu dönüşüm kurumun kendisiyle sınırlı kalmayarak mimarlık faaliyetlerinin gayrimüslimler eliyle gerçekleştirilmesinin de önünü açmıştır. Bu değişimle birlikte imza geleneği klasik dönem geleneğinden farklılaşarak devam etmiştir. Erken devirlerden itibaren görülen geleneğin, dönemin yapı türleri, tasarımları ve sanatçıları itibarıyla değişim ve dönüşümü Osmanlı mimarisindeki imza geleneğinin biçim ve içerik noktasındaki değişimi ile sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, E. (1999). "16. Yüzyılda Hassa Mimarları", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, Beta Yayıncılık, İzmir, 207-216.
- Altınay, A. R. (1934). "Büyük Mimar Sinan'ın Halefi Davut Ağa". *Yedigün*, Cilt 2, Sayı 51, 6-7.
- Anonim. (1963). "Davut Ağa", *Türk Ansiklopedisi*, C. 12, 355-356.
- Anonim. (1994). "Davud Ağa", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, 6.
- Arpacı, K. (2020). *İstanbul Mimarisinde Sanatkar İmzaları (1800-1923)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul.
- Aydın, M. (2008). "Revan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 26-29.
- Can, S. (2002). *Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri ile Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Can, S. (2010). *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları İle Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, K. (1988). "Sinan'ın Yaptığı Köprüler", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, (Ed. Sadi Bayram), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 429-438.
- Çobanoğlu, A. V. (1987). *Mimar Mehmed Ağa ve Eserleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Çobanoğlu, A. V. (1999). "Davud Ağa", *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 1, 367-368.
- Çobanoğlu, A. V. (2003). "Mehmed Ağa, Sedefkâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 28, 430-431.
- Delibaş, N. (2016). *Kitabelerin Kitabı Fatih*, Fatih Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Demircanlı, Y. Y. (1989). *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Dündar, A. (1999). "Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, 159-176.
- Eldem, S. H. (1969). *Köşkler ve Kasırlar*, Kutulmuş Matbaası, İstanbul.
- Erdoğan, M. (1955). "Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri", *Türkiyat Mecmuası (12)*, 179-204.
- Esemenli, D. (1993). "Dalgıç Ahmed Ağa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 8, 431-432.
- Eyice, S. (1994). "Dâvud Ağa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9, 24-26.
- Eyice, S. (1994). "Sinan Paşa Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, 1-2.
- Eyice, S. (2000). "İncili Köşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, 278-279.
- Eyice, S. (2001). "Kasım Ağa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 24, 539-540.
- Karakaya, E. (2002). "Koca Sinan Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, 139-140.

- Kerametli, C. (1999). "Türk Zevkinin Ünlüleri Ser-i Âlem Dâvud Ağa", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 10, 221-226.
- Kumbaracılar, İ. (2008). İstanbul Sebilleri, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Küçükkaya, A. G. (1987). *Mimarbaşı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın Yaşamı ve Türk Osmanlı Mimarisine Katkısı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi.
- Müderrişoğlu, F. (1993). *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Mülayim, S. (2009). "Sinan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 37, 224-227.
- Mülayim, S. (2013). *Sinan Bin Abdülmennan*, İsam Yayınları, İstanbul.
- Necipoğlu, G. (2011). *15 ve 16. Yüzyıllarda Topkapı Sarayı Mimarî, Tören ve İktidar*, (Ruşen Sezer, Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Nefes, E. (1999). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazı Kullanımı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Orman, İ. (2020). "Murad III Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 31, 176-177.
- Önkal, H. (2017). Osmanlı Hanedan Türbeleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Özkurt, K. ve Tüfekçioğlu, A. (2009). "Türk İslam Sanatında Kitabeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, 275-295.
- Pektaş, K. (2023). "Harem-i Hümayûn", Topkapı Sarayı 1, (Ed. Nazan Erbil), Mas Matbaacılık San. Tic. A.Ş., İstanbul.
- Refik, A. (1977). *Türk Mimarları*, Sander Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, Z. (1988). *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, Z. (1989). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sönmez, Z. (1997). "Davud Ağa", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 1, 430.
- Sözen, M. (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Şenyurt, O. (2016). "Selanik Hamidiye Cami: II. Abdülhamid Döneminde Mimaride Geleneksel Yaklaşımlar ve Oryantalizm", *Kosbed* (31), 185-208.
- Turan, Ş. (1963). "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 159-200.
- Turan, Ş. (2020). "Mimarbaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30, 90-91.
- Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mîmarisinde Yazı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tüfekçioğlu, A. ve Tümer, Ş. (2019). "Mimar Dâvud Ağa'nın İmzalı Eserleri ve Üslûbu", *Mukaddime*, Cilt 10, Sayı 1, 115-139.
- Tüfekçioğlu, A. (2023). "Topkapı Sarayı'nda Mimar İmzaları", *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, Cilt 24, Sayı 36, 36-49.
- Tümer, Ş. (2012). *Mimar Dâvud Ağa'nın Hayatı, Eserleri ve Üslup Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1959). "Hacı İvaz Paşa'ya Dair", *Tarih Dergisi*, Cilt 10, Sayı 14, 25-38.
- Yapar, B. (2007). *Yunanistan'daki Türk Eserlerinde Kitabeler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

İnternet Kaynakları

- "Osmanlı Kitabeleri Projesi" Erişim 26 Kasım 2023,
<http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5338>
- "Osmanlı Kitabeleri Projesi" Erişim 26 Kasım 2023,
<http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=4918>
- "Osmanlı Kitabeleri Projesi" Erişim 26 Kasım 2023,
<http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=4918>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).